

Az egyetlen Petőfi vers megzenésítése Liszt életművében: *A magyarok Istene*

Liszt Ferenc egyetlen Petőfi Sándor verset zenésített meg, *A magyarok Istene* címűt, 1881 februárjában. A több verzióban elkészült kompozíció két autográfját sikerült most megvenni: az első megfogalmazást, a dal változatát, illetve az orgonára vagy harmóniumra írt verzió kéziratát. Az autográfok értékelésének háttérében alapvetően arra a kérdésre keresünk választ, hogy Liszt miért épp ekkor és épp ezt a verset választotta kompozíciójának témájául?

A magyarok Istene című Petőfi Sándor vers első kiadása az *Életképek* 1848. május 28-i számában

A' MAGYAROK ISTENE.

Félre, kislelkűek, a' kik mostan is még
Kétkedni tudtok a' jövő felett,
Kik nem hiszitek, hogy egy erős istenség
Őrzi gondosan a' magyar nemzetet!

Él az a' magyarok istene, hazánkat
Átölelve tartja atyai keze;
Midőn minket annyi ellenséges század
Ostromolt vak dühvel, ő védelmeze.

Az idők, a' népek éktelen viharja
Elfűjt volna minket, mint egy porszemet,
De ő szent palástja szárnyát ránk takarta,
'S tombolt a' vihar, de csak fejünk felett.

Nézzetek belé a' történet könyvébe,
Mindenütt meglátni vezérnyomdokát,
Mint a' folyóvízen által a' nap képe,
Áthúzódik rajta arany híd gyanánt.

Igy keresztüléltünk hosszú ezer évet;
Ezer évig azért tartott volna meg,
Hogy most, a' midőn már elértük a' révet,
Az utósó rabok eltemessenek?

Ne gondoljuk ezt, ne káromoljuk ötét,
Mert káromlás, róla illyet tenni fel,
Nem hogy egy isten, de még ember sem űzhet
Illy gonosz játékot gyermekeivel!

A' magyar nemzetnek volt nagy és sok vétéke,
'S büntetéseit már átszenvedte ő;
De erénye is volt, és jutalmat érte
Még nem nyert . . . jutalma lesz majd a' jövő.

Élni fogsz, hazám, mert élned kell . . . dicsőség
És boldogság leszen a' te életed . . .
Véget ér már a' hétköznapi vesződség,
Várd örömmel a' szép derült ünnepet!

PETŐFI SÁNDOR.

Petőfi Sándor *A magyarok Istenét* 1848 áprilisában, egy hónappal a *Nemzeti dal* után költötte. A vers tartalma a magyar haza szebb jövőjébe vetett rendületlen hit és bátorítás, melynek záloga a magyarok istenének védelme. Petőfi Kölcsey *Himnuszához* hasonlóan röviden visszatekint a magyar történelem elmúlt évszázadaira, majd a verset diadalittasan és reménykeltően csendíti ki:

„Élni fogsz hazám, mert élned kell... dicsőség / És boldogság leszen a te életed... / Véget ér a hétköznapi vesződség, / Várd örömmel a szép, derült ünnepet!”¹

A vers kezdete pontosan tükrözi Petőfi aggodalmát amiatt, hogy a forradalmi hév rövid időre megtorpant 1848 áprilisában: „Félre, kislelkűek, akik mostan is még / Kétkedni tudtok a jövő felett, Kik nem hiszitek, hogy egy erős istenség / Őrzi gondosan a magyar nemzetet.” írja Petőfi, miután a tömegeket lecsillapította a március 31-én kiadott leirat, miszerint a király jóváhagyta a független magyar kormány alakításáról szóló törvénycikket. A közhangulat egy pillanatra Petőfi ellen fordult,² aki továbbra is a magyarok küzdelmére hívott fel. Megérzését igazolta május 10-én a titkos császári fegyverkezés ellen tüntető

¹ Petőfi Sándor összes költeményei. IV. kötet. A Magyar Költészet Kincsestára, 14. kötet, Budapest: Unikornis Kiadó, 1993, 58.

² Dávidházi Péter: „Miért kisérsz”, In: Petőfi állomásai (Versek és elemzések) szerk. Pándi Pál. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1976, 582.

fiatalok elleni brutális katonai erő bevetése. A *magyarok Istene* című vers mondanivalóját tekintve a *Nemzeti dal* egyenes folytatása, mely általános időbeli síkra emeli a haza védelmének és biztonságának kérdését: „Él a magyarok istene, hazánkat / Átölelve tartja atyai keze, / Midőn minket annyi ellenséges század / Ostromolt vak dühhel; ő védelmeze.”

A vers születése után nyomban megjelent az *Életképek* 1848. május 28-i, 24. számában, és különösen az 1860-as évektől kezdett a köztudatban a magyar függetlenség szimbólumává válni. A forradalom alatt a *Nemzeti dal* töltötte be ezt a szerepet, melynek refrénjét, a magyarok istenének tett esküt a nép a költővel együtt szavalta. A verset az ország számos színházában visszhangozta a lelkesült közönség, a nemzetőrség, és a csapatok katonái ismételték, forradalmi szállóigeként kelt szárnyra, hatását a *Marseilles*-hez hasonlították. A vers szövege magyarul és németül már március 15-én sokezer példányban járt kézről kézre, majd többször újranyomtatták. Hét egykorú megzenésítéséről tudunk. Vidéken a színházi előadásokon Vörösmarty *Szózatának* és Kölcsey *Himnuszának* eléneklése után a *Nemzeti dal* szavalták, illetve a *Rákóczi-nótát* és magyar nemzeti énekeket, lengyel forradalmi dalokat adtak elő vele.³

A *Nemzeti dal* refrénjében kiemelt szerepet játszó „magyarok Istene” kifejezés a 16. század elejétől jelenik meg irodalmunkban.⁴ Az eredetét tekintve az irodalomtörténészek szerint a magyarság a régi törökségtől vette át és őrizte meg a törökök Istene kifejezést, amíg ezután az irodalom a bibliai párhuzamok hatása alatt a néptől átvette, és átszarmasztatta a magyarokra. A magyar protestáns prédikátorok következetesen vetették össze a három részre szakadt ország magyarságának viszontagságos sorsát az ótestamentumi zsidóságéval. Később ez a Mózes vezette nép és a kánaán képe Petőfi és Arany verseiben is többször visszatér párhuzamként. A 18-19. században a „magyarok istene” kifejezés népszerűvé vált irodalmunkban, tudományos életünkben, közműveltségünkben, de ekkor már a nemzetfogalom hatókörének kiterjesztését jelentette. Dugonics András 1788-ban írt *Etelka* című regénye után Csokonai Vitéz Mihály is használta *A magyar gavallér*, 1790-ben keletkezett című művében, de Batsányi János említi először 1790-ben abban az értelemben, ahogyan ez Petőfi versében is áll: „Él még mondád, él a magyarok istene!”

A legátütőbb üzenete azonban az 1848-as forradalom és szabadságharc költeményeiben található: a magyarok istenébe vetett hit vezeti Petőfit még 1849 júniusában is *Föl a szent háborúra* című versében: „És te isten, magyarok nagy / Istene, / Légy népeddel, hű népeddel /, Jó népeddel, légy vele!”. Arany János szintén 1848-ban kelt versében, *Él-e még az isten?* címmel ugyanazt a lelkesedést fejezi ki az utolsó strófában, mint Petőfi *A magyarok Istene* költeményében: „Él még, él az isten .. magyarok istene! /Elfordítva sincsen még e népről szeme, / S az még, aki régen, / Harcra hát, magyar nép! Isten a vezéred / Diadalmat szerez a te hulló véred / Minden ellenségen.” Czucor Gergely *Riadójában* is ezt a képet használta 1848. december 21-én Kossuth Hírlapjában: „Él még a magyarok nagy istene / Jaj annak, ki feltámad ellene.”⁵

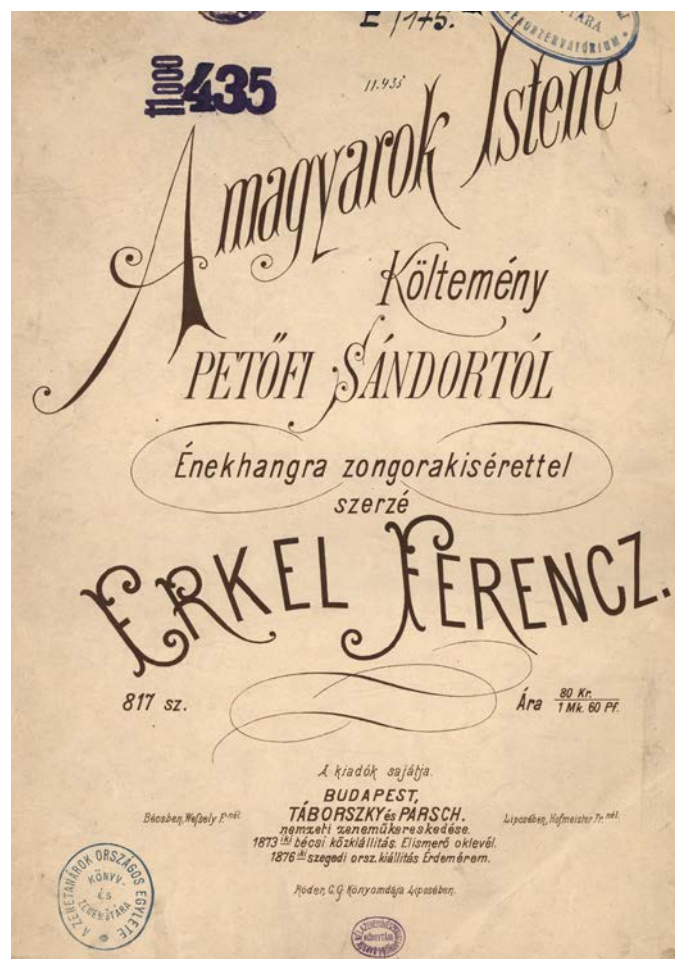
³ Egressy Béni- Szerdahelyi József, Kálózdí János, Thern Károly, Bartay Endre, Ruzitska György művei, illetve a temesvári Feldinger (később Földényi) Frigyes megzenésítése, ez a változat terjedt el leginkább. Ld. Kiss József: A Nemzeti dal egykorú fordítói és fordításai, in: *Petőfi és kora* (szerk. Lukácsy Sándor és Varga János), Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, 471.

⁴ Péter László: *A magyarok Istene*, in: http://acta.bibl.u-szeged.hu/1023/1/hist.litt.hung.026_101_108.pdf, 102.

⁵ Péter László, i.m. 105-106.

A szabadságharc leverése után Petőfi *A magyarok istene* című verse a magyar értelmiség számára továbbra is a forradalom, szabadság és a független magyar haza jelképévé kellett, hogy váljon, szerepe hasonlíthatott a *Nemzeti dal*éhoz. Talán ezzel magyarázható, hogy a költemény bizonyíthatóan kiemelt fontosságú volt Erkel Ferenc számára is, aki 1863-ban megzenésítette, a vers első két, illetve az utolsó kettő versszakának szövegét felhasználva. Erkel eredetileg e dalát zongora és hárfa kísérettel Szigeti József és Erkel Gyula *Szécsy Mária* című színművének betétjeként, *Hymnus* elnevezéssel komponálta, amely a színmű III. felvonásában szólal meg.⁶ A dalművet a Nemzeti Színház mutatta be 1863. október 16-án. Bár a kritika erősen bírálta a kompozíciót, számos hangversenyen hangzott el az ezt követő években.⁷ 1880-ban zongorakíséretes dal formájában a Tábornszky és Parsch cég adta ki.

Sőt, a *Fővárosi Lapok* 1880. decemberi számában, Erkel 50 éves művészi jubileuma alkalmával írott méltatásban a zeneszerző életművében az operákon kívül a cikkíró két más kompozíció mellett a *Himnusz*t, a *Rákóczi induló* feldolgozását és *A magyarok Istenét* emeli ki, mint „mint nem a színpad számára alkotott becses zeneműveket”.⁸ Erkel megzenésítése a himnusz karakteréhez illő *Andante religioso* előadási utasítással ellátott deklamatív dallamsorokból áll, majd a hont éltető, utolsó négy sor zenéje „Élni fogsz, hazám” szövegkezdettel csúcspontra vezeti a művet *Maestoso, fortissimo* előadási utasítással, patetikus befejezéssel. Mivel 1880-ban, a kiadás évében Liszt mind Erkelrel, mind Tábornszkyval szoros kapcsolatban állt, nagy valószínűséggel ismerhette ezt a feldolgozást. Ennek közvetett bizonyítékáról később esik majd szó.

Erkel Ferenc: *A magyarok Istene* első kiadásának címlapja, 1880. LFZE Kutatókönyvtár, M 43622.

A másik szál, amely a Petőfi kultusz fontosságát jelenthette Liszt számára az 1880-as évek elején, az évtizedek óta tervbe vett Petőfi szobor elkészítésének időbeli közelsége, amely különösen ezekben az években élénken foglalkoztatta a magyar közvéleményt. A költő a mai Petőfi téren látható, 1882. október 15-én felavatott, életnagyságúnál nagyobb álló szobrának története több mint két évtized küzdelmét foglalja magába. A szobor felállítását célzó mozgalom Reményi Ede hegedűművész kezdeményezésére 1860-ban indult meg. Reményi, aki

⁶ Major Ervin: „Erkel Ferenc műveinek jegyzéke”, in: Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, Budapest: Zeneműkiadó, 1968, 33.

⁷ Németh Amadé: *Erkel Ferenc életének krónikája. Nagy muzsikusok életének krónikája 10. Napról napra...* Budapest: Zeneműkiadó, 1973, 156-157.

⁸ Bazaroff: „Erkel”, in: *Fővárosi Lapok* 17. évf. (1880. december 19.), 1458.

maga is részt vett a szabadságharcban, és Liszt szoros baráti köréhez tartozott, ekkor tért haza londoni emigrációjából, hangversenyeket adva bejárta az országot, pénzalapot gyűjtött Petőfi emlékművéhez. A kiegyezés után ő lett a legálisan is elfogadott szoborbizottság elnöke, melynek tagjai közé tartozott többek között Arany János, Jókai Mór, Barabás Miklós, Kemény Zsigmond is.⁹ A szobor kivitelezéséhez 1871-től tudtak komolyabban hozzálátni. A szükséges anyagiak biztosítására országos gyűjtéseket szerveztek, amelyek még 1881-ben is tartottak. A szobor megalkotásával Izsó Miklóst bízták meg, aki számos vázlatot készített, amelyek közül a közvélemény kutatás a forradalmi alakot, a *Nemzeti dal* szavaló költő megformálását választotta. A szobrászművész 1875-ben bekövetkezett halála után segédje, Huszár Adolf az ő elképzeléseit folytatva valósította meg az alkotást 1882-ben. Az 1881 januárjában Budapestre hazatérő Liszt magyar barátaival találkozva ebben a közhangulatban került ismét kapcsolatba Petőfi szellemi örökségével. Ez volt az a pillanat, mikor a Zeneakadémia Sugár úti palotájában a magyar barátai és tisztelői által nagy szeretettel és gondos ízléssel berendezett szolgálati lakását elfoglalta.

Liszt Velencéből 1881. január 20-án érkezett meg Budapestre, az állomáson barátai, Zichy Géza, a Zeneakadémia tanárai: Mihalovich Ödön, Ábrányi Kornéli és magyar kiadója, Táboszky Nándor várták.¹⁰ Azonnal új otthonába vezették a Zeneakadémián, ahol üdvözlő fogadtatásban volt része, nemzeti színű babérkoszorúval, hazafias felirattal, és virágcsokorral. Liszt el volt ragadtatva a dekoratívan kihímzett bútordaraboktól, Carolyne Sayn-Wittgeinsteinnek szóló levelében boldogan írta le új otthonát.¹¹ Liszt egyéniségét ismerve ezután természetes reakciónak tűnik, hogy meghatottságának és hálájának kifejezéseként ismét egy olyan magyar vonatkozású művet kívánt komponálni, amelyben a hazája iránti ragaszkodását is ki akarta hangsúlyozni. Liszt január 24-től kezdve megkezdte a tanítást, és ismét bekapcsolódott az itthoni szellemi életbe, koncertekre, előadásokra járt. Különböző művészeti ágak képviselőivel, politikusokkal, parlamenti tagokkal, történészekkel találkozási első kézből tájékozódott a magyar értelmiség akkori problémáiról, terveiről. Petőfi versének megzenésítéséhez a legközvetlenebb indítékot valószínűleg a Vigadóban február 10-én tartott színházi est szolgáltatta, ahol Joseph Lewinsky, a Bécsi Udvari Színház neves színészének tolmácsolásában 31 magyar verset hallott Neugebauer László német fordításában, ebből 25 vers költője Petőfi Sándor volt.¹² Nagyon valószínű, hogy Lisztet ez az előadás ihlette meg, mivel február 26-án levelében arról számolt be, hogy két hete *A magyarok Istene* című vers megzenésítésével foglalkozik. Így írt Carolyne Sayn-Wittgeinsteinnek:

„Csupán egy szerény mentségem van hosszú hallgatásomra – mégpedig az, hogy az elmúlt két hétben az összes időmet kottapapírok befektetésével töltöttem. Petőfi egyik, *A magyarok Istene* című versének a megzenésítése próbára tett. A zenei motívuma rögtönözve jött, megfelelőnek érzem, mert jó és alkalmas. Még mintegy 30 ütemet kellett hozzáírnom, hozzáillesztenem a magyar és német szöveghez, átírnom zongora balkezes változat számára, Zichy Géza barátom tiszteletére, és zongora kétkezes változat számára, a normál (adottságú) zongoristák számára,

⁹ Soós Gyula: „A budapesti Petőfi- szobor felállításának körülményei”, in: *Tanulmányok Budapest múltjából* 11, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956. (epa.oszk.hu/02100/02120/.../ORSZ_BPTM_TBM_11_335.pdf,) 336, 340.

¹⁰ Dezső Legány: *Ferenc Liszt and His Country 1874-1886*, Budapest: Occidental Press, 1992, 151.

¹¹ levél Carolyne Sayn-Wittgeinsteinnek, Budapest, 1881. január 20. in: *Franz Liszts Briefe*. Gesammelt und herausgegeben von La Mara. VII., Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1902, 308.

¹² Legány i.m. 154. Bár nem ismerünk egyelőre közvetlen bizonyítékot, de valószínű, hogy *A magyarok Istene* is a versek között szerepelt.

- végül, javítanom kellett a másolatokat és azokat elő kellett készítenem a nyomtatás számára, ami ezután következik. Mindez a munka sokkal több időt vett igénybe, mint amire gondoltam.”¹³

Liszt szinte ugyanezeket a sorokat írta még aznap Olga Meyendorffnak is, akitől szintén elnézést kért a hallgatásáért.¹⁴ Olgának is bevallja, hogy bátorságot kívánt tőle, hogy Petöfi szövegéhez nyúlt, és ebben a levélben is a balkezes változat elkészítését említi elsőként. A gesztust azonnal értékelték a barátok, és a kiadó is. A címlapon Táborszky rögtön öt feldolgozás együttes megjelentetését tüntette fel: az eredeti dal feldolgozást, a zongora kétkezes, balkezes, és az orgonára illetve harmóniumra írt változatát, ezeket már árakkal, valamint egy cimbalom változatát is, amely a nyomtatás előkészítésekor valószínűleg csak tervben lehetett, mert ennél a változatnál még nem szerepel ár.

Liszt: *A magyarok Istene* című művének különböző feldolgozásai a Táborszky Nándor által gondozott első kiadás címlapján, 1881. Liszt Ferenc hagyatékából, Liszt Ferenc Emlékmúzeum, LH 3693.

Gottschalg naplójában is négy változat megérkezését nyugtázta 1881. április 20-án.¹⁵ Gottschalg nem értékelte különösebben a kompozíciót, a magyarok annál inkább. Zichy Géza 1881. április 6-án, alig másfél hónappal a mű elkészülte után Sopronban Liszt jelenlétében előadta ugyanazon a koncerten, amelyen a *Rákóczi-induló*t is együtt eljátszották a számára készített háromkezes változatban.¹⁶ *A magyarok Istene* Liszt-féle feldolgozása ugyanúgy azonnal a *Rákóczi Induló* párja lett, mint az 1848-as színházi előadásokban a *Nemzeti dal*. Liszt épp egy évvel az első megzenésítések után, 1882 februárban felkérést a kapott Magyar Daláregyesülettől, melynek elnöke Erkel

¹³ „Je n'ai qu'une assez mauvaise excuse à présenter de mon long silence – c'est que ces derniers 15 jours toutes mes heures se sont passées à noircir du papier de musique. La composition d'une poésie de Petöfy, intitulée *le Dieu des Magyars*, m'a tenté. Le motif musical m'en était venu à l'improvisé – je le trouvais passable, presque bon et de mise. Il m'a fallu ajouter une trentaine de mesures, les ajuster au texte hongrois et allemand, les arranger pour piano à une main, en l'honneur de mon ami Géza Zichy, et à 2 mains pour l'ordinaire des pianistes – enfin, corriger les copies et les préparer pour l'impression, qui suivra prochainement. Le total de cette besogne m'a pris beaucoup plus de temps que je pensais.” In: *Franz Liszt's Briefe*. Gesammelt und herausgegeben von La Mara. VII. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1902, No. 309, 310.

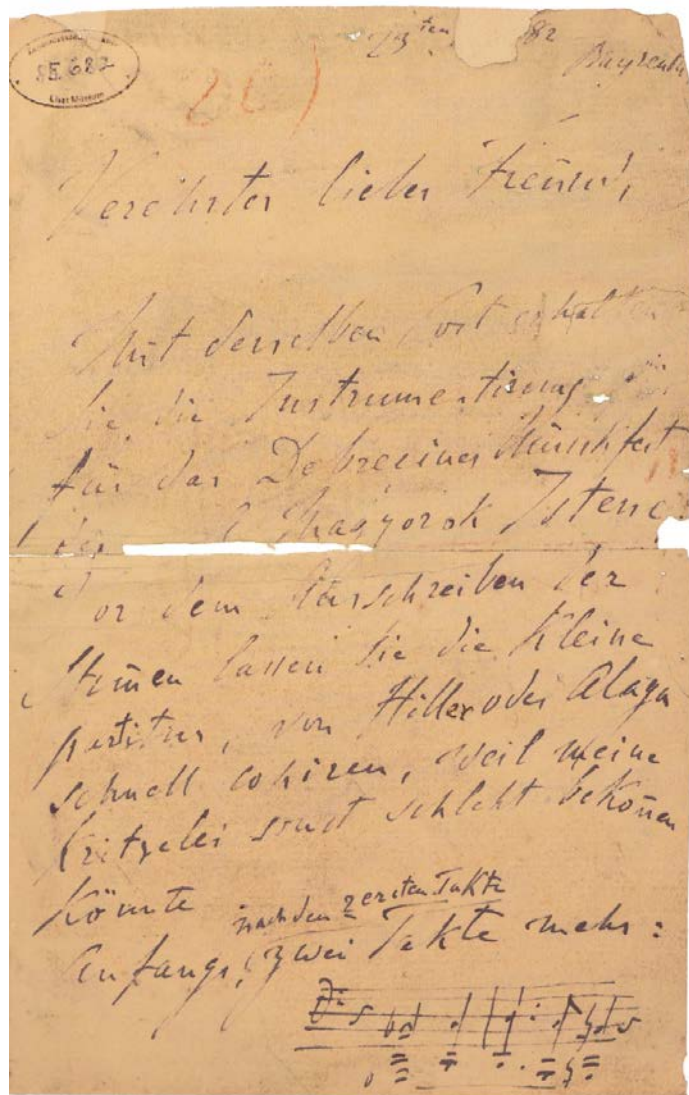
¹⁴ „FL is much at fault. Stupidly he's been doing nothing these last two weeks but blackening music sheets. I've been tempted by Petöfi's The God of the Hungarians. I boldly composed it, then arranged it for the left hand only for my friend Géza Zichy, and also for both hands for normal pianists. For good measure I have also written a Csárdás macabre, which I shall dedicate to Saint-Saëns. His Danse Macabre is worth more and is better, but I want to offer him my Csárdás because of its Hungarian character.” In: William Tyler (trans. and ed.): *The Letters of Franz Liszt to Olga von Meyendorff 1871-1886*, Washington: Dumbarton Oaks, 1979, 396.

¹⁵ Carl Alfred René (hrsg): *Franz Liszt in Weimar und seine letzten Lebensjahre. Erinnerungen und Tagebuchnotizen von A. W. Gottschalg*. Berlin: Arthur Glaue, 1910, 132.

¹⁶ Legány i.m. 161.

Ferenc volt, hogy a debreceni fesztiválra készítse el *A magyarok Istene* változatát bariton szólóra, férfikarra és fúvós zenekari kíséretre.¹⁷ Liszt az autográf keltezése szerint 1882. július 23-án, Bayreuthban készítette el ezt a verziót, majd egy nappal később elküldte egy kottapéldákkal is illusztrált pontos előadási utasításokat tartalmazó levél kíséretében Ábrányi Kornélnek, az ünnepség főtitkárának.¹⁸

Liszt gondos leírása arra enged következtetni, hogy szívügyeként kezelte a mű jól felkészített és hiteles előadását. Határozottan kéri például, hogy a szóló trombita a legnemesebb hangszínen szólaljon meg, a magyar mágnás alakját jelenítse meg, az autográfban *solo ben marcato, nobile* előadási utasítást jelez. Úgy tűnik, Liszt számára a magyar főnemes karaktere fontos volt a hazai szín visszaadásához, hiszen a magyar mágnás a *Szent Erzsébet legendája* című oratóriumában is kiemelt szerepet kap, ő adja át vőlegényének a gyermek Erzsébetet. Ábrányi Kornél leírása szerint az augusztusi ünnepségen kétszer is előadták *A magyarok Istenét* óriási apparátus mozgósításával, a kórus 600, a zenekar 100 főt számlált.¹⁹ Az utolsó, cimbalomra készült átíratot Allaga Géza, az Operaház gordonka művésze készítette el, aki egy személyben a cimbalom, a Liszt által kimondottan magyarnak tartott hangszer legjelentősebb korabeli előadója is volt. Az általa átírt művet Liszt jelenlétében a Zeneakadémia hangversenytermében, 1885. március 15-én adta elő a tanítványaival közösen rendezett koncerten.²⁰

Liszt levele Ábrányi Kornélnek, 1882. július 22-én, Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Ep. Liszt 157.

A kezdetben feltett kérdésre: Liszt miért ezt a verset választotta megzenésítésre, és miért épp 1881 februárjában, a fenti tények birtokában megközelítően biztos választ adhatunk: zeneakadémiai állandó szolgálati lakását kívánta megköszönni vele, és alkalmi műnek szánta magyar barátai számára, mellyel a kortársak számára már jelképpé vált, forradalomhoz kapcsolódó Petőfi vers felhasználásával ismét a magyar hazához fűződő elszakíthatatlan kötődését kívánta kifejezni.

¹⁷ Legány i.m. 195.

¹⁸ Eredeti: Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Ep.L. 157, nyomtatásban: *Franz Liszts Briefe*. Gesammelt und herausgegeben von La Mara. II. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1893, No. 303, 328; illetve a kottás kiegészítés: Margit Prahács (hrsg.): *Franz Liszt. Briefe aus Ungarischen Sammlungen 1835–1886*. Kassel–Basel–Paris–London–New York: Bärenreiter, 1966, 251.

¹⁹ Ábrányi Kornél: Az Országos Magyar Daláregyesület, XIII. fejezet, 233–250, idézi: Maria Eckhardt: *Liszt's Music Manuscripts in the National Széchényi Library*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 143.

²⁰ Legány i.m. 265–266.

A keletkezéstörténet körülményei után áttérünk a különböző változatok forráshelyzetének tárgyalására. Az autográfok közül eddig az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának gyűjteményéből ismertük a zongora két kezes, illetve a fűvószenekari kíséretes kéziratokat, ezeket Eckhardt Mária tudományos leírása is dokumentálja.²¹ Most került a Liszt Múzeum tulajdonába az első megfogalmazás, a zongora kíséretes dal kézírata, illetve az orgonára vagy harmóniumra készült változat autográfja. Pillanatnyilag nem tudunk a zongora bal kézre készült változat autográfjának hollétéről, illetve Allaga Géza kéziratának lelőhelyét is titok fedi, ha egyáltalán ezek a források fennmaradtak. A Liszt Múzeum kéziratai között szerepel egy tisztázata a fűvós zenekari változathoz, ebben nincs Liszt bejegyzés, és nincs keltezés, aláírás sem szerepel rajta.²² Valószínűleg arról a tisztázatról van szó, amelyről Liszt írt Ábrányi Kornélnak a Debrecenben 1882 augusztusában tartott előadással kapcsolatban. A nyomtatott kottáknak Tábornszky és Parsch egymásutáni lemezszámokat adott. 1881-ben és 1882-ben megjelentette a dalt, a zongora kétkezes és balkezes változatokat, illetve az orgona-harmónium verziót, és a cimbalom átiratot. Az 1882-es fűvós zenekari változat tudomásunk szerint még nem jelent meg kottakiadásban. Murányi Árpád tette közzé a *Studia musicologica* 1985-ös számában.²³ A mellékelt táblán mutatjuk a művek különböző változatainak jelenlegi forráshelyzetét.

Autográfok	Első kiadások: Tábornszky és Parsch
Bariton, férfikar ad. Lib., zongorára készült változat, 1881. február, Budapest Liszt Múzeum, Ms.mus.L. 87. Zongora bal kézre készült változat holléte jelenleg ismeretlen Zongora két kézre készült változat, 1881. február OSZK Zeneműtár, Ms. Mus. 1.683 Orgonára/harmóniumra készült változat, datálás, aláírás nincs Liszt Múzeum, Ms.mus. L. 86. Cimbalomra készült átirat, (Allaga Géza) holléte jelenleg ismeretlen Férfikarra és fűvősegyüttesre készült változat, 1882. július 22. Bayreuth OSZK Zeneműtár, Ms. mus. 7.444 Tisztázata másoló kéziratban Liszt Múzeum Ms.mus.L. 71/I	Bariton szóló, férfikar ad.lib, zongora: T. és P. 850. (Liszt Múzeum, LH 3693) Zongora bal kéz: T. és P. 853. (Liszt Múzeum, LH 3906) Zongora két kéz: T. és P. 851. (Liszt Múzeum LH 3692) Orgona változat: T. és P. 853. (Weimar, GSA) Allaga Géza átirata cimbalomra: T. és P.854. (Liszt Múzeum LH 3905) Kotta kiadása még nincs, Murányi Árpád megjelentette a <i>Studia Musicologica</i> 1985/27. számában

A dal kézírata 6 oldalból, 3 önálló fölióból áll, a zenei anyag 12 soros kottapapíron olvasható. Liszt több helyen ragasztással javított benne, illetve kék ceruzával jelölte a befejezés új és végleges megfogalmazásának helyét. Az autográf, hasonlóan az orgona változathoz, előadási és dinamikai utasításokat, pedál jelöléseket, ujjrendet is tartalmaz, nyomdai kéziratként is szolgált. Liszt Petőfi versének első hat sorát használta fel, az utolsó mondat a bizakodást fejezi ki: „Él az a magyarok Istene, hazánkat átölelve őrzi atyai keze.” Liszt és Erkel megzenésítése is eltér Petőfi eredeti versének szövegétől egy-két szó használatában, például a fenti sornál, az eltérés okát egyelőre még nem sikerült tisztázni. Az *Életképek* 1848. májusi számában megjelent első, és a mai kiadás szerint is ez a

²¹ Eckhardt Mária i.m. 140-144.

²² Liszt Emlékmúzeum, Ms.mus.L. 71/I.

²³ Róbert Árpád Murányi: „Neue Liszt-Handschriften in der Széchényi Nationalbibliothek” in: *Studia Musicologica* 27, 1985, 305-324.

mondat például így hangzik: „Hazánkat átölelve tartja atyai keze”. Az eltérés okát valószínűleg Erkel

megzenésítésénél kereshetjük: Erkel Ferenc dalában három alkalommal is különbséget vezetünk észre az eredeti vers és a dal szövege között, az egyik épp a fenti a szóhasználat eltérése.²⁴ Ez az egybeesés arra enged következtetni, hogy Liszt Erkel dalából másolhatta ki a vers szövegét. Erkel dalszövegének másik két eltérésnél Liszt nem használta fel Petőfi versét, így a feltevésünkre sajnos nincs több bizonyíték. Mivel azonban egyetlen verseskötet sem tartalmazza a dalban található szinonima használatot, mégis nagy a valószínűsége annak, hogy Liszt a Táborosky által közreadott Erkel-dalt használta fel saját dalának szövegforrásaként.

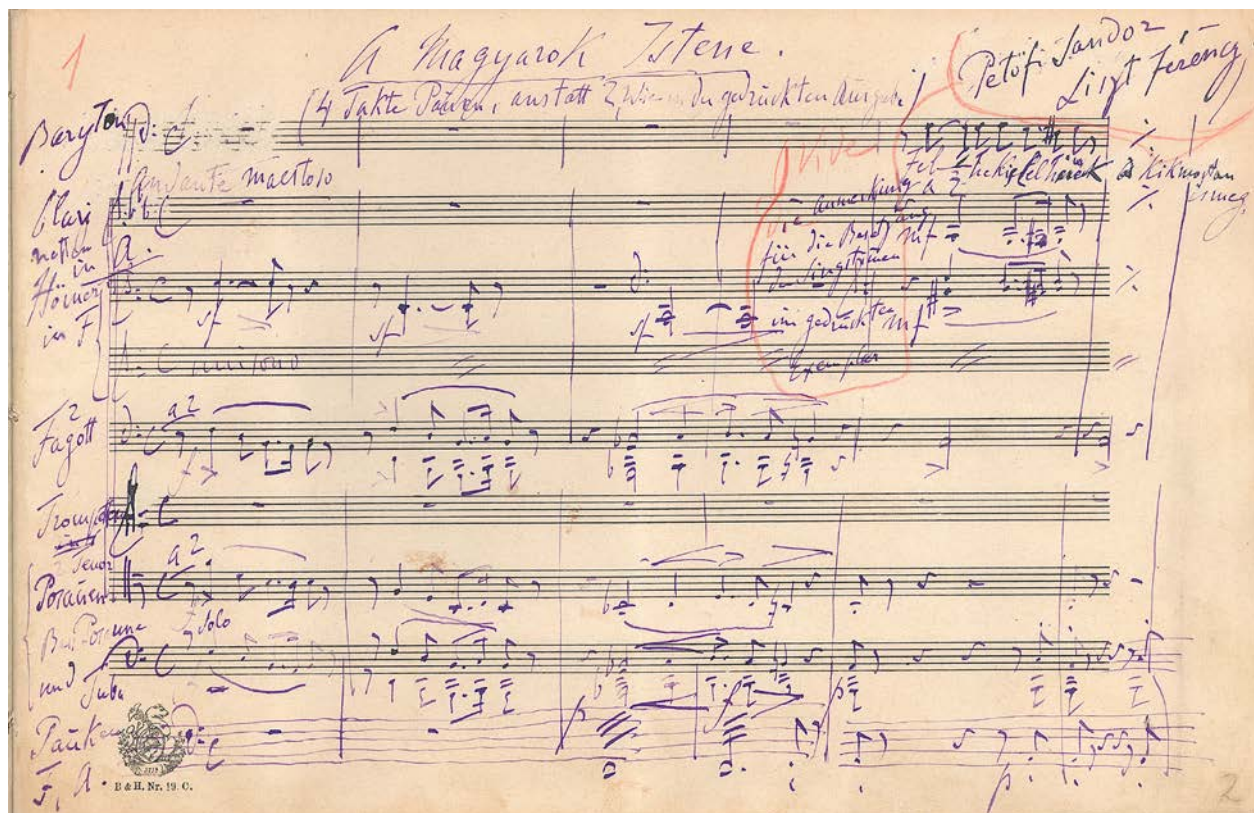
A kézirat különlegessége, hogy Liszt életében először csak magyarul írta oda a vers címét és a szövegét is, a kézirat nem tartalmazza a német nyelvű változatot, az ennek megfelelő prozódiai eltéréseket sem.

Liszt: *A magyarok Istene*, a dal változat kéziratának első oldala (Fol. 1. recto), Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Ms.mus.L.87.

Liszt a megzenésítéskor a magyar szöveget vette alapul, ennek prozódijához alkalmazta a dallamot, még akkor is felvállalta ezt, ha nem mindig érezte a magyar nyelv súlyviszonyait.²⁵ A vers eredeti, magyar nyelvre annyira fontos volt a számára, hogy a debreceni ünnepségre írt másik énekes kézirat első oldalán is csak magyarul írta oda a szövegkezdetet, és a saját nevét is magyarul írta oda, mint mindig, mikor hazaszeretét kívánta kifejezni: „Petőfi Sándor – Liszt Ferencz.”

²⁴ A három eltérés: 6: Petőfi: „Átölelve tartja atyai keze” – Erkel: „Átölelve őrzi atyai keze”; 8: Petőfi: „Ostromolt vak dühvel: ő védelmeze” - Erkel: „Ostromolt vad dühvel: ő oltalmazza” 27: Petőfi: „De erénye is volt, és jutalmat érte” – Erkel: „De erénye volt, és jutalmat érte”

²⁵ Például a „nemzetet” szónál felviszi a dallamrajzot a szó végére, ez inkább a francia vagy német nyelv dallamosságára jellemző, ugyanakkor a „hazánkat, vagy őrzi” szavaknál pontosan adja vissza a magyar szavak kiejtésének ritmusát és dallamrajzát.

Liszt: *A magyarok Istene* – a fúvószenekari változat kéziratának első oldala Liszt magyar nyelvű aláírásával (Fol. 2. recto), OSZK Zeneműtár, Ms. mus. 7.444

A mű három zenei egységből épül fel: egy motívum variált ismétlődéseiből épülő a-moll deklamativ szakasszal kezdődik, *Andante maestoso* előadási felirattal, ez fejezi ki a kétkedést, majd egy rövid szakasz következik szubdomináns színezettel,²⁶ ezt Liszt *tremolo* akkordkísérettel emeli ki. Ez a szakasz az „Őrzi atyai keze” szavakhoz társul. Végül a mű az *animato*, A-dúr felfelé törő diadalmas befejezésbe torkollik: „Él az a magyarok istene” szövegkezdettel. Itt Liszt már nagyobb ívű dallamokban formálja meg a szövegmegzenésítést. A magyar szín a nyújtott, ezen belül a bokázó ritmus és motívum kiemelt alkalmazásában, illetve az éles ritmusok és a bővített másodlépéseket tartalmazó un. magyar skálából építkező hangkészlet jelenlétében figyelhető meg.

Az autográfban több ragasztás, javítás és kiegészítés is tanúskodik arról, hogy Liszt megküzdött a végleges formáért, amely megfelel a nyomtatásban megjelent változattal. A második ragasztás alatt eredetileg egyszerűbb dallamvonalra gondolt, a végleges változat díszesebb lett.

²⁶ Ezt a szakaszt csak az orgona kéziratban *dolce espressivo* előadási utasítással látja el Liszt.

A dal kéziratának 3. oldala, (Fol. 2. recto) balra: ragasztás alatti változat, jobbra: a ragasztott végső megfogalmazás

Az autográf 5. oldalán eredetileg az 51. ütemben zongora akkorddal fejeződött volna be a darab, majd Liszt még utólagosan a záróakkord elé írt 6 ütemet, a *fortissimo* „atyai keze” szövegű szakaszt. Így a dal kódája a ragasztással együtt 11 ütem hosszúságúra növekedett, hosszabb lett, mint a hangszeres változatoké.

A dal változat kéziratának befejezése (Fol. 3. verso), kipótoló ütemek

Az orgona változat kéziratának befejezése (Fol. 2. verso). Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Ms.mus.L.86.

Az orgonára készült letét sokkal puritánabb, mint a zongora, a zeneszerző itt a regiszterek használatával éri el a színárnyalást és karakterváltást, amit a zongora változatban a kíséret dallami figurációjával ér el a szöveg érzelmi hullámzását követve.

A mű tisztán hangszeres változatai nem a dal pontos átiratai, hanem a zenei anyag megközelítően pontos átültetései az adott hangszer adottsága, idiómája, kifejezési lehetőségei alapján. Mind a most vásárolt orgona-harmónium változatnak, mind a később keletkezett cimbalom változatnak is a zongora letét volt az alapja. Ezt támasztja alá az is, hogy Liszt a dal változathoz képest a zongora verzióban kétszer két ütemes közjátékot illesztett be, amelyet ezután az összes változatban követett. Az egy bifolio 10 soros kottalapra írt orgona tisztázaton nincs datálás, de közvetlenül a zongora változat után születhetett, április 3-ig bezárólag, míg Liszt itthon tartózkodott.

A 60 ütemes orgona autográfban egy közbelső javításon kívül a mű végén találunk ragasztást, az alsó réteg hasonlít jobban a zongora változatra.²⁷ Liszt utólag bővítette, színesítette a befejezést azzal, hogy beszűrt két szubdomináns harmóniájú ütemet.

²⁷ A kódában (7 ütem) csak domináns-tonika harmóniaváltások vannak, a végleges változatban a kóda 9 ütem, és 2 ütem szubdomináns harmónia is bekerül a basszus ereszkedő skálájú menetével.

A kézirat különlegessége a *Dolce espressivo* előadási utasítású szakasz, ahol a dallam puritánsága folytán válik egyértelművé, hogy Liszt a korábban komponált Petőfi vonatkozású művei - *A holt költő szerelme*, illetve a *Petőfi szellemének* jellegzetes lefelé hajló kvart lépéssel induló fejmotívumát idézi. A melodrámban ezen a helyen a holt költő szelleme fiához fordul: „Hadd zengjek dalt a fiamhoz!” a dal szövege: „Őrzi gondosan”. A zongora változatban, ahol a zeneszerző *una corda* előadási utasítást kér, ezt a hasonlóságot a futamok eltakarják.

Az orgona változat kézírata, *dolce espressivo* rész,
(Fol. 1. verso, 2. oldal).

A két új autográf annyi újdonságot tett hozzá az eddigi ismereteinkhez, hogy a nyomtatásban magyar-német nyelvű szöveggel megjelent dalt Liszt magyarul zenésítette meg elsődlegesen, illetve, hogy mind a dalnál, mind az orgona verziónál a mű végét, a *fortissimo* részt bővíti, a *trionfale* karaktert szélesíti ki. Ez, főleg a fiatal Lisztre jellemző diadalmas, reményteli kicsengés ritka fénysugár kései műveiben. A zeneszerző *A Magyarok Istenével* egyidőben komponálta a *Csárdás macabre*-t, második haláltáncát, amelyet az 1881. február 26-án, Olga von Meyendorffnak címzett levele tanúsága szerint Saint-Saëns *Haláltáncának* viszonzásaként szánt, a szerzőnek ajánlva, és csak a hangsúlyozott magyar jelleg miatt adta a csárdás nevet a kompozíciónak.²⁸ Szintén az előző hónapokban dolgozott a második *Mephisto* keringő zenekari változatán, a március 9-i budapesti előadás számára. A démonikus művek mellett erre az időszakra a halál, elmúlás tematikájához közelítő, komorabb hangulatú vagy filozofikus kompozíciók jellemzőek, mint a *Szürke felhők*, az *Elfelejtett románc* vagy a *Bölcsőtől a sírig* című utolsó szimfonikus költeménye. A magyar barátai, tisztelői ragaszkodása felett érzett őszinte öröme, és talán saját, 1848 áprilisban, a magyar forradalom még reményteljes szakaszában komponált művének, a *Hungária* című kantátájának emléke magyarázzák *A magyarok Istene* című vers választását és az ennek megfelelő bizakodó

²⁸ „For good measure I have also written a *Csárdás macabre*, which I shall dedicate to Saint-Saëns. His *Danse Macabre* is worth more and is better, but I want to offer him my *Csárdás* because of its Hungarian character.” In: *Letters to Olga Meyendorff*, 396.

kicsengésű befejezést.²⁹ A kantáta komponálása idején Liszt őszintén lelkesedett a magyar forradalom sikereiért. Így írt Carolyne Sayn-Wittgeinsteinnek 1848. március 24-én:

Honfitársaim most oly határozott, annyira jellegzetesen magyar és oly egységes lépést tettek, hogy lehetetlen tőlük megtagadni a jogos együttérzésből fakadó hódolatot.”³⁰

A kantáta szövegírójának, Franz von Schobernek pedig saját maga értékeli a frissen megszületett kompozíciót:

„Beethoven-kantátám óta nem írtam ennyire jellegzetes, egy lélegzetre komponált művet, mint ez.”³¹

A kantáta zongorakíséretes kéziratának első oldalán található egy 1865-ös keltezésű, római bejegyzés is, miszerint Liszt meg kívánta tartani a művet, bár több helyen javítani szándékozott benne.³² Ami nagyon érdekes az, hogy a kantátában gyakran ismétlődik egy hangnemi fordulat, egy egymástól nagyterc távolságra lévő, két lefelé mutató kvarttmotívumból álló tematikus gondolat. Ez a hangnemi fordulat nagyon kedves lehetett a zeneszerző számára, hiszen megtalálható az összes Petőfivel kapcsolatos kompozíciójában. A kantátában az első megjelenésénél a hun király, Attila félelmetes nagyságát írja le *unisono*, *maestoso* hangvétellel. Liszt ezt a zenei gondolatot mindenképpen megtartotta a kantátából. A mű egy D-dúr induló dicsőítő kórusba torkollik, ahol Liszt háromszor írta oda magyarul a záró három kvintlépés fölött az „Éljen” szót.

Liszt ismertebb Petőfi portréja azonban sirató jellegű, a Jókai Mór balladájára írt melodramától kiindulva a *Petőfi szellemének* című zongoraművét át a végső megfogalmazásig, az utolsó előtti életévében készült *Magyar Történelmi Arcképek* című zongoraciklus *Petőfi* tételéig. Mégis, ebbe az ívbe szervesen illeszkedik be *A magyarok Istene* című vers megzenésítése.³³

²⁹ A *Hungaria* kantátáról ld. Paul Merrick: „Liszt in 1848: Revolutionary change of heart?” in: *The Liszt Society Journal* 4/1979, 7, illetve *Revolution and Religion in the Music of Liszt*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi: Cambridge University Press, 1987, 31.

³⁰ „Mes compatriotes viennent de faire une démarche si décisive, si hongroise et si unanime qu’il est impossible de leur refuser un tribut de légitime sympathie.” in: *Franz Liszts Briefe*. Gesammelt und herausgegeben von La Mara. IV. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1900, 29.

³¹ „Seit meiner Beethoven-Cantate habe ich nichts so Ausgeprägtes und aus einem Guss Dahingestelltes geschrieben.” in: *Franz Liszts Briefe*. Gesammelt und herausgegeben von La Mara. I. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1893, 72.

³² Szelényi István: Liszt Ferenc / *Hungaria 1848*. Férfikarra, szoprán-, tenor- és basszus-szólóra, zongorakísérettel. Közreadja /Herausgegeben von --. Budapest, 1961, Editio Musica. Előszó. Kézirat: Weimar, GSA 60/B22.

³³ Ezúttal is szeretném megköszönni az irodalmak ajánlását Fedoszov Júliának, Csabai Adriennek, a Petőfi Irodalmi Múzeumból Thuróczy Gergelynek és Kalla Zsuzsannának, és a szerkesztésben Török Miklós kollégámnak.